

*Сергій Копилов,
Іван Боровець*

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ЧЕСЬКОЇ ІСТОРІЇ

(рецензія на: Зінько Ю.А., Калитко С.Л., Кравчук О.М., Поп І.І. Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Тов «Нілан-ЛТД», 2017. 464 с.)

Позитивною тенденцією початку ХХІ ст. у розвитку української історичної дидактики є те, що бібліотека викладача вищу поступово наповнюється українськими навчальними виданнями з історії зарубіжних країн: Німеччини (С.Й. Бобилева), Бельгії (О.М. Сухий), Іспанії (О.П. Іваницька, В.Ю. Годлевська), Польщі (Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун), Болгарії (В.П. Чорний), Словаччини (М.М. Кріль, Є.П. Пугач). Логічним продовженням даної справи стало видання колективом вінницьких дослідників навчального посібника «Нариси історії Чехії» з рекомендацією Міністерства освіти і науки України. Зауважимо, що актуальності й новизни цій праці додає той факт, що попередня схожа жанрова публікація вийшла 70 років тому, була російськомовною й створеною в дусі марксистської методології (Історія Чехии / ред. В.И. Пичета. Москва: Госполитиздат, 1947. 260 с.).

Уже зовнішній вигляд книги справляє позитивне враження, тому що має тверду кольорову палітурку з панорамою Празького граду із собором Святого Віта на задньому плані й домінуванням на фото Карлового мосту; з другого боку – зображення Костелу Діви Марії перед Тином на Староместському майдані.

Структура посібника включає передмову, тематичні розділи, список літератури, термінологічний словник, питання та завдання для самоконтролю.

Авторський колектив свідомий того, що «вивчення минулого Чехії... збагатить молодь глибокими знаннями історії чеської нації, сприятиме формуванню широкого історичного світогляду» (с. 3). У передмові подано важливе роз'яснення поширеного в Україні географічного розуміння терміну «Чехія», що ототожнюється з територією сучасної Чеської республіки. Таке трактування є неточним, адже це лише один з трьох історичних регіонів країни, поряд з Моравією та Сілезією (с. 4).

Основний обсяг книги представлений 19-ма розділами, 18 з яких у хронологічній послідовності розкрива-

ють історію Чехії: Чеські землі в найдавніші часи (с. 6-16); Утвердження слов'ян на території сучасної Чехії. Держава Само (623-658 рр.) (с. 17-25); Велика Моравія (с. 26-34); Держава Пржемисловичів (с. 35-46); Чеське королівство XII – початку XV ст. Гуситський рух (с. 47-70); Чехія у XVI – наприкінці XVIII ст. (с. 71-93); Чеські землі наприкінці XVIII – у 40-х рр. XIX ст. (с. 94-111); Чехія в складі монархії Габсбургів у 1848-1914 рр. (с. 112-146); Чехія в роки Першої світової війни (с. 147-163); Чеські землі у міжвоєнний період (1918-1939 рр.) (с. 164-204); Чехія під час Другої світової війни (с. 205-218); Становлення комуністичного режиму в Чехословаччині (с. 219-231); Чехословаччина в умовах комуністичного правління у 1948-1960-х рр. (с. 232-239); «Празька весна» 1968 р. (с. 240-259); Чеські землі в період «нормалізації» (1969-1989 рр.) (с. 260-274); «Оксамитова революція». Суспільно-політичні і економічні реформи в Чехії у 1989-1992 рр. (с. 275-285); На рубежі тисячоліть: Чехія наприкінці XX – на початку XXI ст. (с. 286-309); Культура Чехії у другій половині XX – на початку XXI ст. (с. 310-325). Оригінальним у схожих виданнях став останній, дев'ятнадцятий, тематичний розділ «Вивчення історії Чехії в Україні» (с. 326-368).

Ознайомлення зі змістом посібника спонукає до його умовного поділу на дві частини: до 1848 р. і після початку «весни народів». Для першої характерне переважання фактографії, лаконічність та чіткий хроністичний виклад матеріалу. В другій ширшими є аналітичні узагальнення, простеження причинно-наслідкових зв'язків, перевага історичних процесів над фактами. Очевидно, головною причиною цього є більша насиченість новомодерної історії та елементи впливу авторського стилю. У загальній канві посібника вирізняється також стилістично оригінальний розділ «Становлення комуністичного режиму в Чехословаччині» (підготовлений І.І. Попом) з меншою увагою до фактографії, есеїстським забарвленням і широким міжнародним тлом чеських подій.

Особливого схвалення заслуговує загальна редакція посібника, здійснена С. Калитком. Враховано позиції авторів в оцінці історичних подій. Кількість технічних огріхів, зважаючи на обсяг у 29 умовних друкованих аркушів, є мізерною.

На нашу думку, важливим є акцентування в перших розділах на етимології назв та історичних символах Чехії. Читач дізнається про таке: походження назв Богемія (с. 9), Сілезія, Австрія (с. 16); легендарна версія заснування Чеської держави (с. 21-25); генеза терміну «корона св. Вацлава» (с. 38); створення герба сучасної Чехії (с. 44); історія карбування чеських монет, які дали назви «грош», «талер» (звідси – сучасний долар) (с. 53, 56, 75); початки пивоваріння (с. 59); зведен-

ня Карлового мосту (с. 68); заснування Карлових Вар, встановлення унікального годинника на Староместській ратуші (с. 69); виробництво славнозвісної «бехерівки» (с. 89); складання державного гімну сучасної Чехії (с. 108).

Автори слушно підкреслюють важливу роль Чехії у розвитку загальноєвропейського історичного процесу, демонструючи знакові факти й події, часто з грифом «вперше в Європі». Йдеться про поєднання слов'янської та латинської цивілізації (с. 35-36, 46), коронацію чеського короля Карла I імператором Священної Римської імперії під іменем Карла IV (с. 53), гуситський рух як першу європейську революцію (с. 60), чеську пропозицію про створення міжнародних організацій й союзу християнських держав (с. 66), космополітичний характер чеської феодальної культури (с. 67), перший прояв, на північ від Альп, раннього гуманізму при дворі Карла IV (с. 68), виховання у школах таборитів спільно хлопчиків і дівчат (с. 69), визнання рівноправності католиків й гуситських чашників (с. 72), узаконення свободи віросповідань (с. 77), соціальне законодавство першої Чехословацької республіки (с. 166).

Викликає зацікавлення демонстрація вагомого чеського внеску у спільну історію держави Габсбургів: чеське походження канцлера Кауница (с. 88); патронат «кучера Європи» канцлера Меттерніха над чеським літературним відродженням (с. 95); оперта прем'єр-міністра Таафе на чеських депутатів у австрійському парламенті (с. 124); статистика частки чеських земель в економіці та прибутках Габсбурзької імперії (с. 96); метод чеської «елегантної» обструкції райхсрату (с. 129). То ж не дивно, що діячі чеського національного руху вважали перебування у складі Ціслейтанії найоптимальнішою умовою свого політичного визрівання (с. 122-123).

Привабливим у змісті посібника є високий рівень компетентності та фаховий професійний підхід авторського колективу, що виявився у ґрунтовному висвітленні найбільш суперечливих проблем історії Чехії. Дослідники не вдаються до абсолютизації в оцінках, показуючи як позитиви, так і негативи тих чи інших подій і процесів. Виваженість та об'єктивність чітко простежуються у випадках, коли науковці не ідеалізують роль і місце самих чехів у історичних перипетіях.

Зокрема, простежуючи історію чесько-німецьких взаємин, історики визнають позитивні наслідки хвиль німецької колонізації для економічного розвитку чеських земель (с. 57, 89). Протистояння судетських німців і чехів в австро-угорську добу висвітлено коректно, без прочеських симпатій (с. 115, 117, 128-129, 133-134). Проте політична активність німців наприкінці 1918 р., спрямована на приєднання Судет до Австрії, кваліфікується вже як сепаратизм, а вве-

дення військ визначається як ліквідація першої спроби порушити єдність республіки (с. 167). Німецька окупаційна політика у Протектораті Богемія і Моравія не демонізується, автори підкреслюють, що «відносно масштабів німецької колонізації протекторату немає повної ясності» (с. 213). Натомість вони визнають дійсність повоєнного «дикого виселення» німців з території Чехословаччини (с. 217-218). Наголошується, що питання компенсацій для судетських німців аж до реституції майна є актуальною в сучасному політичному житті країни (с. 292, 302-303).

Цілковито погоджуємося з думкою істориків, що словацька проблема будівничими Чехословаччини «не усвідомлювалася в усій її складності» (с. 157). Імпонує те, що автори не вдаються до безоглядної героїзації подій 1968 р. та дисидентського руху в період «нормалізації». Зазначено, що «особливим» «Празької весни» був розвиток руху за оновлення в рамках існуючої [соціалістичної] системи, а не боротьба проти неї» (с. 241). У зв'язку з цим звертаємо увагу, що головний ідеолог «Празької весни» З. Млинарж знав і спілкувався упродовж життя з М. Горбачовим (с. 243), тому логічно припустити, що ідея «перебудови» в СРСР виникла на чеському ґрунті та була спробою реалізації того, що не вдалося здійснити у Чехословаччині в 1968 р.

Констатується не вельми приємна для чеських патріотів дійсність, що у 1970-1980-х рр. «більшість громадян перестала цікавитися суспільними проблемами, захистом прав людини, ідеалами демократії» (с. 264-265). Більше того, автори не приховали від читача гірку реальність упередженого ставлення більшості населення до дисидентів: «пересічні чехи вбачали у дисидентських колах тих, хто порушував гармонію їх внутрішнього світу... сприймали тих, хто відкидав існуючий порядок, як своєрідних «панів», що, подібно до комуністів, «жили від ідеології», володіючи соціально-культурним капіталом, особливим статусом і привілеями» (с. 268).

Розбудова сучасної Чехії подається у посібнику теж не винятково в «рожевих окулярах». Поряд з характеристикою позитивів реституції майна колишнім власникам та церкві, проведення люстрації й ринкових реформ (с. 279-287) проаналізовано хибні кроки ініціатора чеських економічних перетворень В. Клауса, що призвели до фінансових зловживань під час приватизації (с. 287-289). Розвиток чеського соціуму на початку ХХІ ст. супроводжувався корупцією, хабарництвом, сумнівними статками державних керманців (с. 296-297). Зовні безсумнівний прозахідний курс зовнішньої політики Чехії теж не є абсолютно доведеною формулою, адже рішення про вступ до НАТО ухвалювалося без організації референдуму

(с. 294), а чесько-американський військовий договір 2008 р. досі не ратифікований парламентом (с. 301).

Безперечною цінністю навчального видання є наявність сюжетів про чесько-українські історичні зв'язки, серед них: відносини чеських правителів із руськими князями (с. 41); проукраїнські симпатії діяча чеського національного відродження К. Гавлічка-Боровського (с. 104); переселення чехів на Волинь (с. 124); допомога міжвоєнного чехословацького уряду розвиткові шкільництва на Закарпатті, де народні школи утримувалися державним коштом (с. 197); сприяння українській та російській еміграції, на потреби якої виділялося в 1919-1938 рр. 5% середньорічного бюджету республіки (с. 200-201); одіозна роль лідера УРСР П. Шелеста у подіях «Празької весни» (с. 244, 251, 252); заклики сучасного президента Чехії М. Земана приймати на постійне проживання вихідців з України (с. 307).

Важливим у посібнику є розкриття тенденцій культурно-го життя, яким відведено окремий параграф у більшості розділах. Особливо простежено культурне життя другої половини ХХ ст.: згадано присудження Я. Сайферту Нобелівської премії з літератури (с. 318); значну увагу звернено на здобутки чеського кінематографу, визначено вплив політики на розвиток культури у повоєнній комуністичній Чехословаччині: розстріли сюрреалістів (с. 311), репресії та дискримінація істориків (с. 317, 320). Не приховують автори й негативних культурних тенденцій сучасності, коли Чехія «трансформувалася з радянської провінції на провінцію Заходу» (с. 322).

Свідченням кропіткої роботи авторського колективу став огляд чималої кількості наукових досліджень української богемістики. Приємно, що на сторінках останнього розділу знайшлося місце й для характеристики праць авторів даної рецензії (с. 352-353, 365). Загалом список рекомендованої літератури нараховує 1313 позицій! Наскільки нам відомо, на сьогодні – це посібник-рекордсмен з таким масштабом бібліографічної систематизації.

Висловлюємо деякі побажання щодо корекції фрагментів змісту окремих сюжетів посібника. В описі початку гуситської революції згадується перша Празька дефенестрація (с. 62), проте події в Празі 23 травня 1618 р. не названі другою дефенестрацією (с. 78), хоча для пересічного читача більш відомою є якраз вона, адже стала приводом розгортання Тридцятилітньої війни в Європі.

У сюжеті про вересневу кризу 1938 р. чітко та ґрунтовно описана політика «умиротворення агресора» західними державами, включаючи США (с. 188), водночас двічі згадано про готовність СРСР захищати Чехословаччину (с. 189, 190). Перед

читачем постає логічне запитання: чому Бенеш усе ж таки не скористався радянською допомогою? Отже, варто було б докладніше пояснити ситуацію.

Провина за березневу кризу 1939 р. покладається на словацьких політиків, які «висунули вимогу значно знизити частку Словаччини у сплаті податків до загальнодержавного бюджету, суттєво збільшити її економічну допомогу і цим спровокували конфлікт» (с. 194). Це дійсно вагомі підстави для політичної кризи, але, на нашу думку, ті заходи, до яких вдалася празька влада – відставка автономного уряду, розпуск сейму Словаччини, оголошення у регіоні надзвичайного стану (уточнюємо, що на вулицях головних словацьких міст з'явилися війська, зафіксовано декілька кривавих інцидентів) – навряд чи можна вважати адекватною реакцією на вказані вимоги словаків. Провокатором у цьому ракурсі виглядає власне чеська сторона.

Інша справа, що глибша обізнаність із ситуацією спонукає до висновку, що провокаційні кроки здійснювали німці, які підготували словаків до радикалізації вимог чеській владі, а на консультативні запити останньої реагували так, начебто чесько-словацькі протиріччя є внутрішньою справою ЧСР (див: Боровець І. Словацька держава 1939-1945 рр.: історична генеза та особливості розвитку. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 94).

У характеристиці процесу чесько-словацького «цивілізованого розлучення» О. Кравчук зазначає: «провідні словацькі політичні сили схилилися до референдуму, але наштотувалися на спротив чехів» (с. 284). Варто було б пояснити негативну позицію чеської сторони щодо цього, можливо, моніторинг громадської думки як в Чехії, так і в Словаччині засвідчував приблизний паритет прихильників та противників збереження спільної держави, а тому результат спрогнозувати було важко? Крім того, сторони переговорів не могли дійти згоди щодо формулювання питання на референдумі (див: Боровець І. Цивілізоване «розлучення»: чехословацький варіант // *Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації*: збірник матеріалів науково-теоретичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 25-26).

Серед помічених неточностей вказуємо на такі: у 907 р. назви поселення «Братислава» не існувало (с. 33), а виправданним є вживання хронікальних латинізованих назв «Уратіславургіум», «Брезалауспурк»; правильна назва епохальної битви 1278 р. «біля Дюрнкрута» (вона ж – під Сухими Крутами), а не «біля Бюренкрута» (с. 50); прізвисько міністра закордонних справ Франції 1917-1920 рр. «Пішон», а не «Пішо» (с. 159).

Звертаємо увагу на те, що автори скромно підкреслюють навчальний, а не академічний характер видання (с. 4-5) й ставлять завдання перед українськими богемістами підготовку фундаментальної академічної праці (с. 368), проте, на думку рецензентів, посібник має значно більше рис саме академічної фундаментальності, а ознаки навчального видання є радше символічними: шість сторінок термінів та стільки ж відведено на питання і завдання для самоконтролю. Отже, публікація посібника є знаковою подією в сучасній українській історіографії. Він буде корисним як студентам вузів, так і науковцям – спеціалістам з чеської історії. Фактичний матеріал посібника стане хорошим стартом для тих, хто бажає здійснювати глибші дослідження у богемістиці.

Отримано: 30.10.2017